

СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ, ЇЇ ПРОЯВИ В УКРАЇНІ

За допомогою категорійно-понятійного апарату розглянуто поняття правової держави. Вказано її головні ознаки та їхні прояви в Україні. Для реального уявлення картини щодо української правової держави у статті наведено приклади із нашого сьогодення.

Ключові слова: *правова держава, права людини, правосвідомість.*

В статтє с помощью категорійно-понятійный аппарат рассмотрено понятие правового государства. Указаны его основные признаки и их проявления в Украине. Для реального представления о состоянии украинского правового государства в статтє приведены примеры из современности.

Ключевые слова: *правовое государство, права человека, правосознание.*

The concept of the legal state along with the support for the relevant categories and notions is considered in the article. The main features and spheres of application of the «legal state» in Ukraine are showed. For better understanding of Ukrainian legal state some present examples are given.

Key words: *legal state, human rights, legal consciousness.*

Постановка проблеми. Правова держава насампере визначається верховенством права на своїй території. Саме поняття «верховенство права» являє собою стан дотримання усіма громадянами норм права. Адже цей принцип є загальнообов'язковим для виконання як вищими державними органами, так і звичайним громадянином.

У підходах до розуміння принципу верховенства права спостерігається досить широкий спектр думок – від ототожнення його з традиційним для вітчизняної (та й не тільки) теорії і практики принципом верховенства закону (щоправда, часто з уточненням – «закону, що виражає волю більшості або всього населення» [10, с. 16], «правового закону» [5, с. 69]), до зведення верховенства права до верховенства розуму і справедливості [4, с. 37]. Не подолане як серед юристів-практиків, так і науковців, зазначає М. Козюбра, скептичне ставлення до самого принципу верховенства права [2, с. 150].

Отже, **об'єктом** наукового дослідження виступає поняття та ознаки правової держави, **предметом** – основні проблеми реалізації принципів правової держави в умовах сучасної України.

Метою цієї статті є аналіз проблем, пов'язаних із упровадженням моделі правової держави в українському суспільстві.

Аналіз досліджень і публікацій. Різні аспекти визначення правової держави виступали предметом дослідження багатьох філософів, правознавців, політологів, соціологів та представників інших напрямів наукового знання. В сучасній вітчизняній літературі варті уваги роботи М.І. Козюбри [2], Є.В. Назаренка [4], М. Орзіха [5], М.І. Палієнка [6], В. Селіванова [10] та ін. Проте на сьогоднішній день точне визначення правової держави та її ідеальної моделі не знайдено в жодній країні світу. Тому доречно розглянути це питання сьогодні, адже воно залишається актуальним та невирішеним на даному етапі.

Виклад основного матеріалу. Кожна особа правової держави, як це передбачено законом, повинна дотримуватись тих норм, які передбачені Конституцією - головним законом країни, та нормативно-правовими актами, які є доповненням та уточненням Основного закону. Визначальна частка саме законодавчої та виконавчої (контролюючої) влади належить державним органам, які й повинні прийняти один із компонентів права – правову норму та прослідкувати, щоб вона набрала чинності в реальному вимірі.

Як зауважує М.І. Палієнко: «воля і влада держави повинна виявлятися лише в правовірних формах, установи і посадові особи (монарх, народні представники, міністри, судді, адміністратори) покликані діяти згідно з правом. Вони настільки виражають державну волю, наскільки діють у межах і формах, що закріплені конституцією і взагалі законами країни» [6, с. 28].

Але для чіткого визначення правової держави і наявності такої моделі в Україні розглянемо її ознаки та стан цих ознак у нашій державі.

Першою ознакою є верховенство права: пов'язаність державної влади правом і його панування у всіх сферах суспільного життя. Свобода може бути досягнута лише у тому разі, якщо державна влада обмежується (переборюється) правом, ставиться під контроль права, функціонує у поєднанні та у взаємодії з громадянським суспільством у рамках права. У Конституції України записано: «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» [3, ст. 8]. Але іноді законодавча система є надто парадоксальною, щоб цього не помітити. Наприклад, базовий Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [8] має регулювати усі питання пенсійного забезпечення. Але не в Україні. Про дострокові пенсії (не плутати з пільговими) розповідає стаття 21 Закону України від 16.12.1993 р. № 3721-ХІІ «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян

похилого віку в Україні» [9]. Тому знайти відповіді на свої запитання не просто, до того ж, на мою думку, необхідно створити Пенсійний кодекс, а не штампувати зміни до статей.

Іншим прикладом недотримання верховенства права є ситуація з заборонаю курити в громадських місцях, при тому, що місць спеціально відведених для задоволення цієї потреби окремого прошарку населення створено так і не було. Як бачимо, на сьогодні проглядаються суттєві «помилки» законодавства, невідповідність правових норм та реального стану їх реалізації.

Не менш важливою ознакою є пов'язаність законом рівною мірою як громадян та їх об'єднань (комерційних і некомерційних), так і державних органів, посадових осіб. Стосовно громадян та їх об'єднань діє загальнодозвільний принцип: «дозволено все, крім прямо забороненого законом». У Конституції України (ч. 1 ст. 19) цей режим також закріплюється, але його викладено по-іншому: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» [3]. Безумовно, цей режим передбачає наявність високого рівня правової свідомості і правової культури особи та суспільства в цілому – тільки за цієї обставини забезпечується позитивний ефект від його впровадження в суспільне життя. Сама ж правова свідомість громадян проявляється в неухильному дотриманні законів та норм, передбачених законодавством. Для покращання ситуації в країні та створення необхідних умов для розвитку правової культури осіб необхідно, наприклад, провести адміністративну реформу (сфера управління), надати судам повну незалежність для здійснення своєї діяльності та інше.

Правосвідомість перебуває на належному рівні, якщо люди визнають право. Визнання права полягає в тому, що людина, зрозумівши його об'єктивний зміст і значення, добровільно ставить собі за обов'язок дотримання його вимог. Людина усвідомлює, що певні вчинки їй заборонені, хоча, з огляду на позитивне право, вона може їх робити, але не повинна. Тим самим людина здійснює своєрідне духовне прийняття позитивного права. У разі, якщо вона підкорюється праву, але не визнає його, І. Ільїн говорив про правосвідомість озлобленого раба, котрому бракує розуміння духовної цінності права [1, с. 90, 91, 99, 105].

Правосвідомість індивіда формується й змінюється під впливом множини чинників, які нерідко сприяють її деформації. Такими зовнішніми чинниками є економічна нестабільність, зниження рівня життя, що обов'язково тягне за собою соціальне розшарування суспільства й загострення проблеми виживання, а це призводить до

неконструктивної агресії та духовної деградації особистості. Внутрішніх (або психологічних) чинників є два: незадоволені соціальні потреби, що створюють внутрішній конфлікт особистості і призводять до появи деформованих і аномальних потреб; наявність асоціальних засобів і шляхів задоволення потреб і їх позбавлення [1, с. 237].

Законодавче закріплення і реальне забезпечення основних прав людини – наявність налагодженого правового механізму їх охорони і захисту (включаючи рівень прямого конституційного захисту) виступає ще однією важливою ознакою правової держави. Адже система захисту являє собою першочергову допомогу потерпілому громадянину країни, який шукає справедливості у держави, її вищій владі.

Саме з попередньої ознаки витікає наступна, не менш важлива особливість правової держави: наявність та функціонування незалежного й ефективного суду. Забезпечення провідної ролі в суспільному житті справедливого, демократичного суду, як найбільш дієвої гарантії прав людини і громадянина, є переконливим доказом того, що держава набула правового характеру. Це зумовлюється специфікою судових органів: демократизмом їх формування, змістом їх повноважень, процедурою судочинства. Провідну роль суд може відігравати тільки за умови здійснення правосуддя виключно судом і відповідно до закону, забезпечення незалежності і кваліфікованості судів, доступності судового захисту для громадян тощо. При здійсненні судочинства державні органи і їх посадові особи, з одного боку, і індивід чи їх об'єднання - з іншого, повинні розглядатися як рівноправні суб'єкти, що є запорукою уникнення будь-якого свавілля держави. У результаті здійснюваної в державі реформи судової системи ці умови повинні бути створені і невідворотно реалізовуватися.

Для того, щоб швидше, активніше та більш якісно виконувати функції державного апарату, уповноваження органів правової держави поділені між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади, при цьому необхідно забезпечити їх незалежність і єдність; недопустимість підміни функцій один одного; дієвість механізму «стримувань і противаг». Все це лише має позитивно впливати на роботу як держави, так і кожного громадянина, який здійснює свою діяльність на території даної країни.

Суттєву роль у правовій державі відіграє побудова відносин особи та держави на основі взаємної відповідальності, адже як особа є відповідальною перед державою, так і держава відповідає перед особою за невиконання обов'язків. Адже не секрет, що сьогодні у суспільстві часто можна почути заїжджену фразу «злочинці гуляють на свободі, бо при владі такі ж самі!» Як відомо, неодноразово відкривалися кримінальні справи щодо порушення закону верхівкою

влади, які нічим не закінчувались. Але не можна стверджувати про інше відносно звичайного громадянина нашої країни, який ніяким чином не стосується керівних посад.

Найближчим часом в Україні може постати ситуація, коли порушники не боятимуться ніякого покарання. Є закон, що ламає всю правоохоронну систему в Україні. Йдеться про зміни до Закону України «Про виконавче провадження» [7], прийняті Верховною Радою України 22.12.2011 р. Відповідно до законодавчих норм, під час виявлення порушення, передбаченого Кодексом України про адміністративні правопорушення, складається протокол про адміністративне порушення і накладається штраф. Відповідно до змін, прийнятих Верховною Радою України, відтепер міліціонери та інспектори уповноважених органів при складанні адміністративного протоколу зобов'язані зазначити індивідуальний податковий номер порушника.

Звісно, порушники при собі не завжди мають документи, які дають змогу працівникам правоохоронних органів встановити їхню особу. Навіть якщо міліціонер або інспектор доставить порушника до найближчого відділку міліції для встановлення особи, останній зобов'язаний надати лише паспорт. Він на законних підставах може відмовити у наданні свого індивідуального податкового номера (ПН), пославшись на його втрату або відсутність обов'язку надавати ПН, бо для встановлення особи достатньо паспорта.

Зрозуміло, що протокол можна скласти і без ПН. Проте органи Державної виконавчої служби Міністерства юстиції України повернуть такі виконавчі документи без виконання у зв'язку з невідповідністю вимогам ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» [7], в котрій вказано, що індивідуальний податковий номер є обов'язковим. Таким чином, порушник, відмовившись надати свій податковий номер, має можливість «законно» уникнути відповідальності [5].

Отже, можна стверджувати, що відбувається неодноразове порушення закону як з боку влади, так і звичайних громадян, що тягне за собою створення небезпечної ситуації в країні. Таким чином, державна влада України втрачає підтримку як у власній країні, так і на міжнародній арені у зв'язку з нечіткістю законодавства та створеними можливостями щодо його порушення.

Можливо, сучасна ситуація викликана саме тим, що певною мірою відсутня важлива ознака класичної правової держави: можливість особи домагатися конкретного мінімуму соціальних благ через гарантування державою її соціальної безпеки – мінімального (достатнього) рівня життя кожному громадянину. Не можна сказати про повну ізоляваність громадян України від допомоги держави, але ці виплати чи пільги становлять мізерну компенсацію людині, що і підштовхує її на обман, крадіжку чи розбої.

Наслідком цієї проблеми на сьогодні є стратифікація суспільства відповідно до отриманого доходу. Адже в Україні спостерігається тенденція до збільшення бідності населення, тому згідно з ситуацією людина (злочинець) бажає заволодіти тією річчю чи сумою грошей, що йому власне необхідна для задоволення своїх потреб.

Останньою і найважливішою ознакою правової держави є проведення державою політики соціальної поступки – вирішення всіх питань на засадах узгодження інтересів різних соціальних груп, глибокої поваги до особи незалежно від її соціального стану, захисту від будь-якого посягання на її життя, здоров'я і особисту гідність.

Висновок. Правова держава – головний принцип політико-правового ладу держави, що характеризується особливим шанобливим ставленням до права, закону та норм, передбачених у документах цієї країни. Громадяни у правовій державі мають бути висококультурними особами, які дотримуються закону та з відповідальністю ставляться до нього.

Отже, в Україні, як у суспільному, так і державному житті, мають панувати закони. За ст. 8 Конституції України, в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права, проте іноді самі закони та норма є парадоксом, який суперечить сам собі.

Урегулювання відносин між особою і державою здійснюється за принципом «особі дозволено чинити все, що прямо не заборонено законом», встановлено взаємну відповідальність особи і держави, громадянам має бути притаманна правова культура для володіння знаннями про закони і вміння використовувати їхню суть. Проте лише формальними ознаками Україна характеризується принципом поділу влади, юридичною захищеністю особи, повсюдним виконанням законів і підзаконних нормативних актів.

Тому можна говорити лише про певні загальні риси правової держави в умовах сучасної України, адже не завжди реальне становище українських громадян відповідає тому, що затверджено законами та підзаконними актами.

Використана література

1. *Ильин, И.А.* О сущности правосознания / И.А. Ильин // Сочинения : в 2-х т. – Т. I. Философия права. – М. : Изд. Моск. философский фонд. Изд-во «Медиум», 1993.

2. *Козюбра, М.І.* Верховенство права – основоположний принцип правової і політичної систем України / М.І. Козюбра // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Харків : Право, 2008. – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – 728 с.

3. Конституція України від 28.06.1996р.

4. *Назаренко, Є.В.* Запровадження в життя Конституції – головна мета сучасного етапу правової реформи державної влади / Назаренко Є.В. // Конституція України - основа подальшого розвитку законодавства: [зб. наук. пр.]. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. - Вип. 2. – С. 36-44.

5. *Орзих, М.* Верховенство права – принцип практической деятельности государства и общества / М. Орзих // Юридический вестник. – 1997. – № 3. – С. 64-72.

6. *Палиенко, Н.И.* Правовое государство и конституционализм / Н.И. Палиенко // Вестник права. – 1906. – Кн. 1. - С. 28.

7. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 № 606-XIV, зі змінами [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14>

8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV, зі змінами і доп. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

9. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16.12.1993 р. № 3721-XII, зі змінами і доп. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>

10. *Селіванов, В.* Методологічні проблеми запровадження конституційних принципів «верховенства права» і «верховенства закону» / В. Селіванов // Право України. – 1997. – № 6. – С. 14-18.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2013 з.